

სოციალურ მეცნიერებათა აკადემიური დოქტორი, ქ. ჩოლოყაშვილის სახელობის თბილისის 178-ე საჯარო სკოლის ისტორიის მასწავლებელი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის სამართლისა და საერთაშორისო ურთიერთობების ფაკულტეტის უფროსი მასწავლებელი

კიდევ ერთი უცნობი დოკუმენტი 1924 წლის აჯანყების შესახებ

გადაჭარებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ XX საუკუნის საქართველოს ისტორიაში 1924 წლის აჯანყება ერთერთი ყველაზე გამომწვევითი და სისხლიანი მოვლენა იყო, რომლის მარცხის შემდეგაც ქართველი ერი საბოლოოდ დამორჩილდა ისტორიულ რეალობას და დიდხანს აღარ უცდია აღედგინა წართმეული სახელმწიფოებრიობა. 1924 წლის აჯანყების მარცხით დამთავრების შემდეგ ემიგრაციაშიც და საქართველოშიც ემიგრანტული მთავრობის მისამართით ორი განსხვავებული დამოკიდებულება ჩამოყალიბდა. ერთი მოსაზრებით, ისინი „საქართველოს მხსნელებად და ბოლშევიკების ერთადერთ ოპონენტებად იყვნენ მიჩნეულნი, ხოლო მეორე მოსაზრებით, მათ საქართველოს გამყიდველებად მიიჩნევდნენ და საქართველოს თავისუფლების თავისი პარტიულ-იდეოლოგიური მიზნებისათვის შეწირვაში სდებდნენ ბრალს“ [1, 39]. იმ ბრალდებათა შორის, რომლებიც ქართულმა ეროვნულმა მოძრაობამ წაუყენა სოციალ-დემოკრატიულ მთავრობას, არის აგრეთვე მოსაზრება, რომ მათ ძალაუფლების დაკარგვის შიშით შეგნებულად არ დაიცვეს საქართველოს დამოუკიდებლობა.

საქართველოს ისტორიის ამ მეტად მნიშვნელოვანი მოვლენის შესასწავლად უაღრესად საინტერესო პირველწყაროებია დაცული საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივის ჰარვარდის ფონდში, ესენია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ემიგრანტული მთავრობის სხდომების ოქმები, რომლებიც უშუალოდ აჯანყების მომდევნო დღეებში და შემდეგი თვეების განმავლობაში იმართებოდა პარიზში და იხილავდა ამ მოვლენასთან დაკავშირებულ საკითხებს. ოქმები შედგენილია სხდომების მდივნის, ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრის კ. კანდელაკის მიერ. დოკუმენ-

ტთა ავთენტურობა ეჭვს არ ინვევს, რადგან დოკუმენტებს ხელს ანერს მთავრობის თავმჯდომარე ნ. ჟორდანიი და და სხდომის მდივანი.

ეს საარქივო წყაროები პირველად გამოაქვეყნა ოთარ ჯანელიძემ ჟურნალ „მნათობის“ 1998 წლის N11-12 ნომერში, სათაურით, „დახმარება რომ გვექონოდა გავიმარჯვებდით“.

- ზემოთხსენებული სხდომის ოქმებიდან გამომდინარე ნათლად ჩანს, რომ ემიგრანტულმა მთავრობამ კარგად იცოდა, რომ აჯანყებულებს ევროპიდან „ჯარით დახმარება არ ექნებოდათ, მიუხედავად ამისა მათ საქართველოში აჯანყების დაწყებისაკენ მაინც მოუწოდეს თანამზრახველებს“ [2,191].
- ლიდერები (ნ. ჟორდანიი, ნ. რამიშვილი) ასე აფასებდენ აჯანყებას: „რაც ჩვენში მოხდა ისტორიისა და მომავალი გამოკვლევის საქმეა. ცხადია, ეს არ იყო „პუტჩი“, არამედ იყო ნამდვილი ხალხოსნური გამოსვლა, რომლის მსგავსი ჩვენს ქვეყანას დიდი ხანია არ ახსოვს. ეს იყო დიდი გამოსვლა უცხოეთის უღლის წინააღმდეგ“ [2, 16].
- ამის შემდეგ აღნიშნულ თემაზე მთავრობას კოლეგიალურად აღარ უმსჯელია, თუმცა აჯანყება და მისი შედეგები კიდევ დიდხანს იყო პოლიტიკური ემიგრაციის ყურადღების ცენტრში.

საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ცენტრალურ განყოფილებაში დაცულ ჰარვარდის ფონდში ინახება ერთი მეტად საინტერესო ხელნაწერი: „ამონაწერი საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის სხდომათა ოქმიდან კარლო ჩხეიძის გამოსვლის შესახებ 1924 წლის აჯანყებასთან დაკავშირებით და ჩანაწერები ამ საკითხზე“. ხელნაწერი შესრულებულია 1924 წლის 12 ნოემბერს. აღნიშნული დოკუმენტი მკვლევართა ყურადღების მიღმა აღმოჩნდა. ამ მასალის სამეცნიერო ბრუნვაში შემოტანა ვფიქრობთ კიდევ უფრო მეტად მოჰფენს ნათელს 1924 წლის აჯანყების უკეთ შესწავლის საქმეს.

სანამ უშუალოდ ხელნაწერის განხილვაზე გადავალთ, ცოტა რამ კარლო ჩხეიძის შესახებ.

კარლო ჩხეიძე დაიბადა 1864 წ. 10 მაისს ქუთაისის გუბერნიის, შორაპნის მაზრის სოფელ ფუთში, აზნაურის ოჯახში. დაწყებითი განათლება სოფელში მიიღო და ქუთაისის გიმნაზიაში განაგრძო სწავლა. მერვე კლასიდან პოლიტიკური მიზეზების გამო გიმნაზია დაატოვებინა

ნეს. მან მოახერხა და სწავლა რუსეთში გააგრძელა, თუმცა 1887 წელს ნოვოროსიიკის უნივერსიტეტიდან, 1888 წელს კი ხარკოვის ვეტინსტიტუტიდან გარიცხეს. 80-იანი წლების ბოლოს სამშობლოში ბრუნდება და კარლ მარქსის მოძღვრებით ინტერესდება. 1898 წლიდან სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრი, 1903 წლიდან – მენშევიკი. 1912 წლიდან მეოთხე სახელმწიფო სათათბიროში მენშევიკური ფრაქციის ლიდერი იყო. 1917 წ. ოქტომბერში ბოლშევიკური გადატრიალების შემდეგ კარლო ჩხეიძე საქართველოში დაბრუნდა. 1918 წ. თებერვალში, როდესაც ამიერკავკასიის სეიმი შეიკრიბა, მის თავმჯდომარედ კარლო ჩხეიძე აირჩიეს, ხოლო შემდეგ დემოკრატიული საქართველოს პარლამენტის პირველ თავმჯდომარედ. 1919-20 წწ. კარლო ჩხეიძე მეთაურობდა საქართველოს დელეგაციას პარიზის საზავო კონფერენციაზე. 1919 წ. დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის არჩევნების დროს დეპუტატებმა პარიზში მყოფ კარლო ჩხეიძეს უდიდესი ნდობა გამოუცხადეს და დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარეობა მიანდეს. 1920 წ. ბოლოს კარლო ჩხეიძე პარიზიდან საქართველოში დაბრუნდა და უშუალოდ შეუდგა თავისი მოვალეობის შესრულებას, მან დიდი წვლილი შეიტანა დემოკრატიული რესპუბლიკის პირველი კონსტიტუციის მიღების საქმეში. 1921 წელს გაემგზავრა ემიგრაციაში, ცხოვრობდა პარიზში. პირად ცხოვრებაში ჩხეიძემ დიდი ტრაგედია გადაიტანა, 1917 წელს დაეღუპა ერთადერთი ვაჟიშვილი. თავად 1926 წელს მოიკლა თავი, მაგრამ სიკვდილამდე დატოვა ერთი წარწერა „ჩემს სიკვდილში ბრალი არავის დასდვათ“ [3, 9]. მაშინ ჯერ კიდევ არ არსებობდა ლევილის ქართველთა სასაფლაო. შესაბამისად, ის დაკრძალეს პარიზში, პერლაშეს სასაფლაოზე [5, 203-204; 6, 302].

1924 წლის ნოემბერი. პარიზში მიმდინარეობს საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის სხდომა, რომელსაც ესწრებიან პარტიული ელიტა: ნ. ჟორდანია, რ. რამიშვილი, ი. ნერეთელი, კ. ჩხეიძე და სხვა. სიტყვით გამოსული კარლო ჩხეიძე რეალურად აფასებს 1924 წლის აჯანყების მარცხის მიზეზებს. იგი სვამს კითხვას: „რატომ დავემარცხდით?“ და თვითონვე პასუხობს – იმიტომ, რომ აჯანყება მოხდა არახელსაყრელ პირობებში. სად იყო ფული ან იარაღი? – არ იყო?

ამბობენ, იარაღი ხალხმა აჯანყების დროს უნდა მოიპოვოსო. შეიძლება, მაგრამ იყო საქართველოში ამის პირობები? არ იყო... ჩვენში იდგა რუსის ჯარი. იყო რამე ნიშანი, რომ უცხოელი ლაშქარი ამ ია-

რალს ჩვენსკენ გადმოისროდა? არავითარი... სომხობა, ყველასთვის ცხადი იყო, რომ ჩვენს აჯანყებას მხარს არ დაუჭერდა... არავითარი ნიშანი არ იყო იმისა, რომ გამოძახილს (სერიოზულს) მივიღებდით აზერბაიჯანიდან. აჯანყება იმიტომ წავაგეთ, ამის ერთი დიდი მიზეზი არის ის, რომ ეროვნული კითხვა (აქ საკითხი) უფრო მსუბუქად გვექონდა წარმოდგენილი, ვიდრე არის“ [4, 4].

ჩხეიძე კვლავ სვამს კითხვას: „რანაირი უნდა იყოს ჩვენი დამოკიდებულება მეზობლებთან? ვიძახოთ თუნდაც, ეშმაკთან, მაგრამ არა რუსეთთან? ბოლშევიზმმა რომ 50 წელი გაძლოს, რა ვქნათ... ჩვენმა ხალხმა ხომ უნდა იცხოვროს. თავის ანაბარად ქართველი ხალხი ვერ დარჩება... წარმოდგენა, თითქოს დამოუკიდებლობის საკითხი ამოინურა, შეუძლებელია... რუსეთის გადაკიდება ყოვლად მიუღებელია.“

„უფრო ცუდ დროს გამოსვლას, ვიდრე ჩვენ გამოვედით, ვერავითარი მოსისხარი მტერი ვერ გვირჩევდა“. აჯანყება არ უნდა დანიშნო დილას ან საღამოს, პირობებმა უნდა გიკარნახოს ყოველივე. მაგრამ რაც მოხდა და ცუდად მოხდა, მიზეზი რა იყო, ამაზე აკაკიმ (სავარაუდოდ, იგულისხმება ჩხენკელი – სტატიის ავტორის შენიშვნა (ი. გ.)) პასუხი ვერ გასცა. „ჩვენი ეროვნული კითხვა ჩვენ დიდათ უფრო მსუბუქათ წარმოვიდგინეთ, ვიდრე ის ნამდვილად არი... ომი წავაგეთ... რა უნდა გავაკეთოთ ანი?.. ეხლა დადგა დრო, როცა პრაქტიკულად შორს უნდა გავიხედოთ და გამოვიდეთ არა სიყვარულისა და სიძულვილის გრძნობიდან, არამედ ანგარიშიდან... თავის ანაბარად ქართველი ხალხი ვერ დადგება. რუსეთის საკითხი მხოლოდ ახლა დგება“ [7, 4].

რამიშვილი: „ერთი სიტყვით მივიდეთ რუსეთთან?“

ჩხეიძე (ჩვენი აზრით, ორაზროვნად პასუხობს): „რუსეთი მიყურებს, როგორც ქვეშევრდომს, მე მას ვუყურებ, როგორც დამოუკიდებელი. დამოუკიდებლობა უნდა არსებობდეს, მაგრამ ტენდენციამ არ უნდა დააბრმავოს ხალხი. ბრძოლა გრძელდება, მაგრამ რუსეთის ხელისუფლების ქვეშ. საქმე რთულია. შეგვიძლია თუ არა ისევ აჯანყება? რომ წლობით გაგრძელდეს ჩვენი ბრძოლა რა გემართებს? ამ კითხვებს პასუხი უნდა.“

ეროვნული საკითხი მხოლოდ ახლა ისხამს ფრთას. მართალია, ბოლშევიზმი დიდი სახელმწიფოების ცნობამ გაამაგრა, მაგრამ ამაშივეა მისი დაღუპვის მიზეზებიც. რუსეთის გადაკიდება ყოვლად მიუღებელია“ [7, 5].

ეს უაღრესად საინტერესო წერილი ძალიან კარგად ასახავს 1924 წლის აჯანყების დამარცხების შემდეგ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ემიგრანტულ ნაწილში საკუთარი შეცდომებით გამოწვეულ უიმედობას, გულგატეხილობასა და დაბნეულობას. კარლო ჩხეიძე კრებაზე თანაპარტიელებთან განიხილავს დამარცხების მიზეზებს:

1. „აჯანყება მოხდა არახელსაყრელ პირობებში. სად იყო ფული ან იარაღი? – არ იყო?“
2. „...სომხობა ჩვენს აჯანყებას მხარს არ დაუჭერდა... არც აზერბაიჯანი“ (ეს მოულოდნელობას არ წარმოადგენდა მათთვის);
- 3 „უფრო ცუდ დროს გამოსვლას, ვიდრე ჩვენ გამოვედით, ვერავითარი მოსისხარი მტერი ვერ გვიჩვენებდა“;
4. „ჩვენი ეროვნული საკითხი ჩვენ უფრო მსუბუქათ წარმოვიდგინეთ“.

სხდომის ჩანაწერიდან კარგად ჩანს, რომ კარლო ჩხეიძის მოსაზრებებს არ ეკამათებინ და იზიარებენ. ჩანაწერიდან ირკვევა, რომ სხდომაზე ჩხეიძის წინამორბედი გამომსვლელი აკაკი (?) შეგნებულად არ აყალიბებს მიზეზებს, რატომ დამარცხდნენ – „მაგრამ რაც მოხდა და ცუდად მოხდა, მიზეზი რა იყო, ამაზე აკაკიმ (?) პასუხი ვერ გასცა“ – აღნიშნავს ჩხეიძე.

ჩანაწერის მეორე ნაწილი, სადაც გამომსვლელი კითხვას სვამს: „რა უნდა გავაკეთოთ ანი?..“ მის კითხვაზე ნოე რამიშვილი კითხვითვე ეხმიანება: „ერთი სიტყვით მივიდეთ რუსეთთან?“

დასაფიქრებელია, რას უნდა ნიშნავდეს რამიშვილის რეპლიკა – „მივიდეთ რუსეთთან?“ და ჩხეიძის მიერ თანაპარტიელთა დამოძღვრა – „გამოვიდეთ არა სიყვარულისა და სიძულვილის გრძნობიდან, არამედ ანგარიშიდან“.

ამკარად თვალშისაცემია, რომ ევროპული სახელმწიფოების მიერ ბოლშევიზმის აღიარებამ, 1924 წლის აჯანყების დამარცხებამ ქართველ სოციალ-დემოკრატთა ეს ნაწილი სასონარკვეთილებამ ჩააგდო. ისინი სხდომაზე განიხილავენ რუსეთთან მომავალი ურთიერთობების შესაძლებლობებს. თუმცა, ისიც კარგად ჩანს, რომ ეს საკითხი („მივიდეთ რუსეთთან“) პირველად ამ სხდომაზე არ გაუღერებულა. აჯანყების მარცხით დამთავრების შემდეგ, ვფიქრობთ, ეს საკითხი აქტიურად განიხილებოდა მათ წრეში. საინტერესოა, რას გულისხმობდა რამიშვილი რუსეთთან მისვლაში? ევროპული სახელმწიფოების მსგავსად, საქართველოს ემიგრანტული მთავრობის მიერ რუსული

ბოლშევიზმის აღიარებას?

ჩხეიძე თვითონვე პასუხობს კითხვას და ძალიან რეალურად აფასებს შექმნილ მდგომარეობას: ევროპამ რუსული ბოლშევიზმი აღიარა და მისი გადაკიდება ჩვენი მხრიდან მიუღებელია, ბრძოლა უნდა გაგრძელდეს რუსეთის ხელისუფლების ქვეშ.

ამრიგად, ემიგრაცია აღიარებდა, რომ აჯანყება, რომელზეც სოციალ-დემოკრატები დიდ იმედებს ამყარებდნენ, მათ მიერ ცუდად იყო მომზადებული და ცუდ დროს დაგეგმილი. აღიარებდა ასევე იმასაც, რომ შესაცვლელი იყო ბრძოლის ტაქტიკაც: ბრძოლა უნდა გაეგრძელებინათ რუსეთის ხელისუფლების ქვეშ, რადგან ეროვნული საკითხი ჯერ კიდევ ახლა იდგამდა ფეხს, ბოლშევიზმი კი ვინ იცის როდემდე იარსებებდა, ეგებ 50 წელიც. რა იცოდა კარლო ჩხეიძემ, რომ ბოლშევიზმის არსებობა ორმოცდაათი კი არა სამოცდაათი წელიც გაგრძელდებოდა.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ჯ. კაშია, კვიმატი ჰიპოტეზები, ჟურნალი „ივერია“, პარიზი, 1997, N 34.
2. ო. ჯანელიძე, დახმარება რომ გვექონოდა გავიმარჯვებდით: 1924 წლის აჯანყება და ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია, ჟურნალი „მნათობი“, N 11-12, 1997.
3. საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 2130, აღწ. 1, საქმე 14.
4. საითიძე გიორგი, საქართველოს პარლამენტის პირველი თავმჯდომარე (შტრიხები კარლო ჩხეიძის პოლიტიკური პორტრეტისათვის), ისტორიულ-პუბლიცისტური ნარკვევები, თბილისი, 2013.
5. ჩხეიძე ნიკოლოზი, წიგნში: რუსუდან დაუშვილი, გრიგოლ კალანდაძე, რუსუდან კობახიძე, გოჩა ჯაფარიძე, თემურ ტარტარაშვილი, ქართველები უცხოეთში, ტ. 1, თბილისი, 2012.
6. ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძე (1864-1926), წიგნში: 100 ქართველი უცხოეთში, თბილისი, 2011.
7. საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფ. 2115, აღწ. 1, საქმე 42.

Irma Gikashvili

*Doctor of Social Sciences, Teacher of History
of Kakutsa Cholokashvili Tbilisi Public School
№178, Senior Teacher of Faculty of Law and
International Relations of Georgian Technical
University*

Another Unknown Document About the Rebellion of 1924

Summary

One of the most interesting manuscripts kept in the Harvard Fund reserved in the Historical Center of the National Archives of Georgia is "The Extract from the Report of the meeting of Social-Democratic Workers Party of Georgia related to the speech of Karlo Chkheidze on Rebellion of 1924 and records on this issue". The manuscript is dated to November 12, 1924. This document was left without attention of researchers. I believe that bringing this material into a scientific turnover will help in further clarification of issues related to the Rebellion of 1924.

This highly interesting letter clearly reflects the frustration and confusion among emigrated part of Social-Democratic Party, caused as a result of their mistakes following to the defeat of 1924 uprising.

On the meeting they discussed the possibilities of future relations with Russia. Emigration has acknowledged that the rebellion, on which the Social-Democrats had concentrated so many hopes, was poorly prepared and planned for inappropriate time. They also acknowledged that the battle tactic had to be changed too: the struggle should have been continued under the Russian power, because nobody knew how long Bolshevism would last, that as well might have last for 50 years. Karlo Chkheidze could not have known that the Bolshevism would withstand not only fifty but for the period of entire seventy years.